

SZABÓ ILDIKÓ - MURÁNYI ISTVÁN

Állampolgárság, nemzeti hovatartozás egy kutatás tükrében

Az elmúlt évtizedekben végzett magyarországi empirikus vizsgálatok megerősítették azt a hétköznapi tapasztalatot, hogy az emberek nagy részének a fejében az állampolgárság és az etnikai hovatartozás fogalma összemosódik.¹ Az etnikai hovatartozás kritériumai sem egyértelműek: ki vannak téve a társadalmi, történelmi és politikai változások hatásának. A tudományos elemzések arra törekednek, hogy „objektív” kritériumok alapján ítéljék meg az emberek nemzeti és nemzetiségi hovatartozását. Ezek azonban gyakran nem esnek egybe azokkal a „szubjektív” kritériumokkal, amelyek a gyakorlatban szabályozzák mind az érintettek önmeghatározását, mind pedig környezetük rájuk vonatkozó címkézéseit.² Sokszor a kettős vagy hármas kötődések eseteivel sem tud mit kezdeni a közgondolkodás.³

A rendszerváltás többek között azzal a következménnyel is járt, hogy a társadalom tagjai - e században már sokadszor - önmaguk újradefiniálására kényszerültek. Ehhez különböző - állampolgári, társadalmi, etnikai, politikai - csoport-hovatartozásaikat is tisztázniuk kellett. Saját helyüket azonban csak a másokéhoz képest jelölhették ki. Az újrendeződő társadalmi és politikai térben össze kellett tehát hasonlítaniuk magukat másokkal.

A hovatartozási csoportok azonosításának a folyamatára a mikropolitikai történések is hatással vannak. A helyi csoportviszonyok és csoportértelmezési sémák módosíthatják az identitástudatot. De a nyilvános ideológiai diskurzusok is arra készíthetnek sokakat, hogy újragondolják: milyen csoportokhoz tartoznak, és ezekből melyeket vállalnak nyíltan. Azt a kérdést is fel kell tenniük maguknak, hogy kit tekintenek még csoportjuk tagjának.

Az identitás kérdése elsődlegesen nem a konszolidált társadalmak kérdése, hogy az ember milyen csoportoknak a tagja születése, anyanyelve, kultúrája, vallása, társadalmi helyzete stb. révén, mindig konfliktushelyzetekben kérdőjeleződik meg. Ezért a kutatás csak az adott időszak állapotát rajzolhatja fel. Az identitásban és a hovatartozási csoportokban bekövetkező változásokat csak az ismétlődő vizsgálatok tudják feltárni.

Mi jellemzi a legtágabb hovatartozási csoportnak, a magyar nemzetnek a fogalmát 1992 tavaszán Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében? Egy olyan megyében, amelybe három szomszédos országból is rendszeresen járnak az ott élők: magyarok és nem magyarok? Mennyire érzik a nemzet részének a hazánkban élő nemzeti és etnikai kisebbségeket és a külföldön élő magyarokat? Elsősorban magyaroknak vagy elsősorban nem magyaroknak tartják a magyarországi németeket, szlovákokat, románokat, cigányokat és zsidókat? Mi kell ahhoz, hogy valaki magyarnak számíton? Többek között ezekre a kérdésekre kerestük a választ abban a vizsgálatban, amelyet 1992. április 27. és május 25. között végeztünk a megyében a 18 éven felülieket reprezentáló hatszáz személy körében. A megkérdezettek három, külön-külön is reprezentatív almintát alkottak: a megyeszékhelyen, a kisvárosokban és a községekben lakóké.⁴

A rendszerváltás lehetővé tette, hogy az emberek nyilvánosan is megfogalmazzák politikai nézeteiket és azt, hogy mely pártokhoz vonzódnak. Ezért arra is kísérletet tettünk, hogy empirikus összefüggéseket keressünk a nyilvánosan vállalt politikai hovatartozás és a magyar nemzet fogalmának az értelmezése között. Mivel azonban a hazai empirikus kutatások eredményei szerint a rendszerváltás utáni Magyarországon a pártpolitikai elkötelezettségek rendkívül képlékenyek,⁵ állapotrajzunk ebből a szempontból is pillanatfelvétel egy megye társadalmáról.

Hazai kisebbségek, külföldi magyarok

Arra a kérdésre, hogy a magyar nemzethez tartoznak-e a Magyarországon élő németek, szlovákok, románok, cigányok és zsidók, az emberek 94-96 százaléka tudott válaszolni. Döntő többségük - 92-93 százalékuk - a szomszéd országokban és a Nyugaton élő magyarokról is egyértelműen el tudta dönteni, hogy a nemzet részének tekinti-e őket. Míg azonban a magyar állampolgárokat az emberek négyötöde-háromnegyede beleérti a magyar nemzetbe, addig a szomszéd országokban élő magyarokat és a szórványmagyarságot már csak a felük.⁶ Az is szembevetendő, hogy a megyeszékhelyen, a kisvárosokban és a községekben lakók igen különböző arányokban tartják e csoportokat a nemzet részének.

1. táblázat

A hazai kisebbségeket és a külföldön élő magyarokat a nemzet részeinek tartók aránya - százalékban kifejezve:

A magyar nemzethez tartoznak	Nyíregyháza	Kisvárosok	Községek	Összesen
a németek	80	93	96	86
a szlovákok	80	92	96	86
a románok	76	92	96	84
a zsidók	73	94	96	82
a cigányok	62	89	96	79
a szomszéd országokban élő magyarok	61	50	56	51
A Nyugaton élő magyarok	50	46	55	46

Az adatokból kétféle nemzetfogalom rajzolódik ki: a magyar nemzetnek mint a magyar állampolgárok közösségének és mint a határoktól független, a nyelvi-kulturális-etnikai együvé tartozáson alapuló nemzetnek a koncepciója. Ezek nem zárják ki feltétlenül egymást: azoknak az 55-56 százaléka, akik a hazai kisebbségeket a nemzet részének tartják, a szomszéd országokban élő magyarokról is így vélekedik, míg a szomszéd országokban élő magyarokat a nemzethez sorolók 84-89 százaléka a hazai kisebbségeket is idesorolja. Minden második ember nemzetfogalmába tehát egyaránt beletartoznak mind a hazai kisebbségek, mind pedig a határokon túli magyarok. Ám az előbbieket elfogadása láthatóan jobban valószínűsíti az utóbbiakét, mint fordítva. Azaz aki az egyik hazai kisebbséget a magyar nemzethez sorolja, sokkal nagyobb valószínűséggel sorolja ide a többieket is, mint a határokon túli magyarokat.⁷

Mi a különbség azok között, akikre az „államnemzet” és azok között, akikre a „kultúrnemzet” fogalma a jellemző? Hogy képet nyerjünk a kétféle véleménynyalábot szervező logikákról, főkomponens-elemzést végeztünk. Két faktort kaptunk. Az egyikbe aszerint kerültek a vélemények, hogy a hazai kisebbségeket a nemzet részének tekintik-e a megkérdezettek, a másikba pedig aszerint, hogy a határokon túli magyarokat annak tartják-e. Az első faktort etnikai nemzetfogalom-faktornak neveztük, a másodikat pedig állampolgári nemzetfogalom-faktornak.⁸ A kettő élesen elkülönült egymástól, és igen magas magyarázó erővel rendelkezett: a hét változó közötti összes összefüggés 83 százalékát magyarázta.

Az 1. táblázatból is kiderül, hogy minél kisebb településen laknak az emberek, annál nagyobb arányban tartják a Magyarországon lakó nemzeti és etnikai kisebbségeket a magyar nemzet részének. Ennek a tendenciának az ellenkezője csak annyiban érvényesül a határokon túl lakó magyarokkal kapcsolatban, hogy a megyeszékhelyen lakók tekintik őket a leginkább a nemzethez tartozóknak.

A faktor-értékekre végzett variancia-elemzéssel megnéztük, hogy a két véleménynyalábbhoz való kapcsolódás hogy függ össze a kérdezettek társadalmi és demográfiai jellemzőivel. Az elemzés megerősítette, hogy az etnikai nemzetfogalom elfogadása (azaz annak az elutasítása, hogy a hazai kisebbségek a nemzet részei) nagyon

erősen jellemzi a nyíregyháziakat, elutasítása pedig valamivel gyengébben a községi lakosokat.⁹

Mely társadalmi és demográfiai sajátosságok valószínűsítik tehát, hogy ki melyik nemzetfelfogást érzi inkább sajátjának? A varianciaelemzés alapján jellegzetes különbségek rajzolódnak ki a két nemzetfelfogás hívei között.

Az etnikai nemzetfogalomhoz való kötődést - amely elsősorban a nyíregyháziakra jellemző - valószínűsíti az ötvenöt éven felüli életkor és az alacsony iskolai végzettség. A politikai érdeklődés hiánya ugyancsak az etnikai nemzetfogalom elfogadásával jár. Az állampolgári nemzetfogalomhoz a fiatalabb generációk, a magas végzettségűek, a politika iránt érdeklődők és azok kötődnek, akik az SZDSZ-re szavaznának. Ez a nemzetfelfogás távol áll az MDF és az FKGP potenciális szavazóitól.¹⁰ Azoktól, akik baloldaliaknak tartják magukat, ugyancsak nem idegen az állampolgárság elvén alapuló nemzetfogalom. Ők nagy valószínűséggel elutasítják a nemzet etnikai összetartozásként való felfogását. Az, hogy a nyíregyháziak közül tartják a legkevesebben a magyar nemzet részének a kisebbségeket, azzal is magyarázható, hogy közülük tartják a legkevesebben magukat baloldaliaknak.¹¹ A településtípus, az életkor, az iskolázottság szintje és a politikai beállítódások szempontjából tehát egyaránt markáns különbségek vannak a két nemzetfogalom társadalmi bázisa között.

Elsősorban és másodsorban magyarok

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyeiek négyötöde-háromnegyede a magyar nemzethez tartozóknak tartja a Magyarországon élő kisebbségeket. Ez azonban nem jelenti azt is, hogy ugyanolyanoknak tekinti őket, mint a többséghez tartozókat. Arra a kérdéssorozatra, hogy a Magyarországon élő németek, szlovákok, románok, cigányok és zsidók elsősorban minnek tekinthetők: magyaroknak vagy saját kisebbségük képviselőinek, jóval megosztottabb válaszokat kaptunk, mint amikor az volt a kérdés, hogy a magyar nemzethez tartoznak-e. (A válaszok a kisebbségek identitásának többségi szempontból való kategorizációját mutatják: azt, hogy mennyire tartják őket elmagyarosodottnak. A kategorizációk természetesen semmit nem árulnak el az elmagyarosodás megítéléséről.)

2. táblázat

Elsősorban magyarok	Nyíregyháza	Kisvárosok	Községek	Összesen
a németek	36	56	69	52
a szlovákok	35	56	69	51
a románok	34	56	69	51
a zsidók	37	57	67	52
a cigányok	26	42	51	38

Az emberek döntő többsége ezekről a kérdésekről is határozott véleménnyel rendelkezett: mindössze 4 százalékuk nem tudott rájuk válaszolni. Ugyanakkor a vélemények erőteljesen polarizálódtak: majdnem ugyanannyian gondolták, hogy a magyarországi németek, szlovákok, románok és zsidók elsősorban ilyen nemzetiségűek, mint amennyien elsősorban magyaroknak tartják őket. A nyíregyháziak között pedig egyenesen azok vannak többen, akik szerint az itt élő kisebbségek elsősorban nem magyarok. A legkevésbé a cigányokat tartják magyaroknak. Összességében őket tartják egyedül többen inkább cigányoknak, mint magyaroknak. Az a választóvonal, amely az előző kérdéseknél még alig láthatóan húzódtott köztük és a többi kisebbségek között, felerősödött.

Ahogy a településnagyság csökkenésével növekedett azok aránya, akik az itt élő kisebbségeket a magyar nemzet részének tekintették, úgy növekedett azoké is, akik

elsősorban magyaroknak tartották őket. Ebből a szempontból az egyes településtípusok lakói nem tesznek különbséget a kisebbségek között, kivéve a cigányokat, őket mindhárom almintában jóval kevésbé látják elsősorban magyaroknak, mint a többi kisebbséget.

A kisebbségeknek a nemzethez való sorolása és elsősorban magyarként való meghatározása összefügg egymással.¹² Azoknak a 96-99 százaléka, akik elsősorban magyarnak látják őket, azt is gondolja róluk, hogy a magyar nemzethez tartoznak. Úgy tűnik azonban, hogy az utóbbi a szélesebb spektrumú rendezőelv: azoknak a 74-80 százaléka, akik elsősorban nem magyaroknak tartják a kisebbségeket, ezeket is beleérti a magyar nemzet fogalmába; illetve azoknak a 38-53 százaléka, akik a magyar nemzetbe sorolják a kisebbségeket, már elsősorban nem magyaroknak tartja ezeket. Azok, akik szerint a németek, szlovákok, románok, zsidók és cigányok elsősorban nem magyarok, általában szintén nem vonják kétségbe, hogy a magyar nemzethez tartoznak: ide sorolják őket. Összességében a megkérdezettek 53-54 százaléka a magyar nemzet részének tekinti és elsősorban magyarnak is tartja a németeket, a szlovákokat, a románokat és a zsidókat. A cigányokat 39 százalékkal ítéli meg így. Mindössze 9-12 százalékkal nem sorolja a nemzethez, és elsősorban nem magyarnak tartja az első négy kisebbséget; a cigányokról 16 százalékkal gondolkodik így.

Hogy valaki magyarnak számítson...

Az eddigiekből is érzékelhettük, hogy ha valakit a közgondolkodás a magyar nemzethez sorol, még nem feltétlenül tartja magyarnak is, vagy nem feltétlenül ugyanolyannak, mint másokat. Hogy képet nyerjünk arról, hogy a „magyarság” néhány feltételezett kritériuma mennyire van jelen a közgondolkodásban, egyaránt rákérdeztünk olyanokra, amelyeket az egyén elvileg szabadon megválaszthat és megváltoztathat, és olyanokra, amelyek számára adottságok, akaratától függetlenek. Utolsó kérdéssorozatunkkal azt próbáltuk feltárni, hogy a megyében élők szerint ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, szükséges-e, hogy a) az anyanyelve magyar legyen; b) legalább az egyik szülője magyar legyen; c) rendelkezzen magyar állampolgársággal; és d) Magyarországon éljen.

A kérdésekre ezúttal is gyakorlatilag mindenki tudott válaszolni. Ám most nem találtunk olyan egyenes és egyirányú összefüggést a települések nagysága és a vélemények között, mint a másik két kérdéssorozat esetében. Figyelemre méltó viszont, hogy az embereknek több mint a háromnegyede olyan kritériumokat tart szükségesnek ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, amelyek egyértelműen a „kultúrnemzet” koncepciójához tartoznak. Ez látszólag ellentmond annak, hogy elsősorban a Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségeket sorolták a nemzethez.

3. táblázat

	Níregyháza	Kisvárosok	Községek	Összesen
anyanyelve magyar legyen	89	82	96	89
legalább az egyik szülője magyar legyen	82	85	91	86
rendelkezzen magyar állampolgársággal	61	47	58	55
Magyarországon éljen	41	32	47	40

Míg a nemzetfogalom központi kategóriái a magyar állampolgárság és a Magyarországon való élés voltak (ez tette lehetővé a hazai kisebbségek „beemelését” a magyar nemzet fogalmába), addig a magyarság központi kategóriái a magyar nyelv és a magyar származás. Az adatokból kiderül, hogy ezeket a kritériumokat az emberek többsége nélkülözhetetlennek tartja ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson. Az állampolgárságot és a Magyarországon

való éleést illetően már erősen megoszlanak a vélemények. Ez utóbbit már mindhárom almintának csak a kisebbik része tartja szükségesnek. Figyelemre méltó azonban, hogy az állampolgárság- és az anyanyelv-kritériumok feltételezik a legszorosabban egymást:¹³ akik szükségesnek tartják az egyiket, általában ezt gondolják a másiktól is. A „magyarnak számítás” elvileg megváltoztatható és elvileg megváltoztathatatlan tényezői e ponton összekapcsolódnak egymással.

A szükségesnek tartott feltételek most is két faktorba rendeződtek: egy területi-formális és egy nyelvi-vérségi faktorba. A két faktor rendező elveiben ezúttal sem nehéz felfedeznünk az „államnemzetre” és a „kultúrnemzetre” vonatkozó elképzelések logikáját. Mindkettőbe két feltétel tartozott. Az elsőbe a Magyarországon való élés és a magyar állampolgárság, a másodikba pedig a magyar anyanyelv és a magyar származás. A két faktor most is élesen elvált egymástól, és magas magyarázó erővel rendelkezett, az összvariancia 73 százalékát magyarázta.¹⁴

A területi-formális koncepcióhoz való kötődést nagy mértékben valószínűsíti, ha valaki legalább középfokú végzettséggel rendelkezik. Az alacsony végzettségűek elutasítják ezeket az elképzeléseket. Minél fiatalabb valaki, annál valószínűbb, hogy elfogadja a magyar állampolgárság és a Magyarországon élés kritériumát. Az 55 évnél idősebbek elutasítják ezeket. Azok is a területi-formális kritériumokat fogadják el jobban, akik érdeklődnek a politika iránt, valamint azok, akik baloldalinak tartják magukat.¹⁵

Az előbbieken alapján azt feltételezhetnénk, hogy a nyelvi-vérségi faktor logikájához értelem szerűen közelebb vannak az alacsony iskolai végzettségű, idősebb, a politika iránt nem érdeklődő emberek, azok, akik nem kapcsolódnak a területi-formális faktorhoz. Ez a csoport azonban nem a nyelvi-vérségi faktorhoz való kapcsolódásból rajzolódott ki, hanem az előbbi faktor elutasításából. Vizsgálatunk talán legfigyelemreméltóbb eredményének éppen azt tartjuk, hogy kiderült: a jellegzetes társadalmi csoportok magyarság-értelmezése nem nyelvi-vérségi szempontok alapján különül el egymástól (azaz nem az anyanyelv és a magyar származás igenlése vagy elutasítása alapján kerül valaki az egyik vagy a másik csoportba).

Abban, hogy a magyar anyanyelvűek és származásúak magyarnak számítanak, minden társadalmi és demográfiai csoportban hasonló arányban értenek egyet. Az fogalmazódik meg szociológiailag markánsan: ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, nem kell Magyarországon élnie, és nem kell magyar állampolgárnak lennie. Más szavakkal: a „magyarság” különböző definíciói az államnemzet definícióinak az elemeiből épülnek fel: vagy ezek elfogadásával, vagy ezek elutasításával. Ez minden társadalmi csoportra jellemző. Ezek a definíciók alkotják a gondolkodás aktív elemeit. Úgy véljük, mentalitástörténeti jelentősége van annak, hogy a „magyarnak számítani” kritériumai az államnemzet-fogalom mentén rendeződnek el, mégpedig úgy, hogy akár elfogadják ezeket a kritériumokat, akár nem, össze tudják egyeztetni őket egy olyan „magyarság”-konceptióval, amely nyelvi-vérségi szempontokon alapul. Azok is, akik területi-formális szempontok alapján tekintenek valakit magyarnak, ugyanúgy a magyar nemzethez sorolják a határokon túli magyarokat, mint a többiek. És bár azok vannak többen, akik az anyanyelvhez és a magyar származáshoz kötik a magyarságot, szociológiai szempontból ők alkotnak elmosódottabb, nehezen meghatározható csoportot. Mindent összevéve azonban, a területi-formális faktort elfogadók és elutasítók társadalmi bázisában lévő különbségek hasonlítanak az állampolgári és az etnikai nemzetfogalom-faktorok társadalmi bázisához.

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, a területi-formális szempontokat - hogy itt éljen, és magyar állampolgár legyen - a 60 évnél idősebbek utasítják el a leginkább. De az is valószínűsíti az elutasítást, ha valaki szerint a németek, szlovákok, románok, cigányok és zsidók nem tartoznak a nemzethez. A kultúrnemzet fogalmának az elfogadásából tehát inkább következik a területi-formális faktor elutasítása. Viszont az, hogy valaki a magyar nemzet részének tekinti az itt élő kisebbségeket, nemcsak azzal a felfogással fér meg, hogy az a

magyar, aki magyar állampolgár és Magyarországon él, hanem azzal is (mégpedig nagyon jól), hogy az a magyar, aki magyar származású és anyanyelvű.¹⁶

Gyors klaszter-elemzéssel megnéztük,¹⁷ hogy a vizsgált kritériumokhoz való ilyen vagy olyan viszony mint „tulajdonság” milyen más, az elemzésbe bevont „tulajdonságokkal” kerül egy csoportba. A tíz változóra kiterjedő elemzés során a minta kétharmada három klaszterba különült el.

Az első klasztert a középfokú vagy ennél is magasabb iskolai végzettségű, középkorú vagy ennél is fiatalabb, a megyeszékhelynél kisebb településeken lakók alkotják. Alig van közöttük olyan, aki 55 éven felüli lenne. Szinte mindenki érdeklődik valamennyire a politika iránt. Nők és férfiak egyaránt vannak közöttük. Majdnem a felük baloldali, további kétötödük politikailag középen áll. A nyíregyháziak közül azok kerültek ide, akiknek a társadalmi és demográfiai jellemzői, a politikai érdeklődésük és beállítódásuk hasonló a csoportéhoz. Ez a klaszter a legnagyobb, az elemzésbe bevontak 53 százaléka alkotja.

A második klaszter társadalmilag és demográfiailag kiegészíti az elsőt: az 55 évnél idősebbeket és az alacsony végzettségűeket találjuk benne. Alig van közöttük olyan, aki 35 év alatti lenne. Négyötödük férfi. Ide került a baloldaliak másik számottevő csoportja is: azok, akik idősebbek és alacsonyabb iskolai végzettségűek. Az ide tartozók nagyobbik fele baloldalinak tartja magát. További kétötödük szintén „centrista”. Ez a klaszter a legkisebb, az elemzésbe bevontak 17 százaléka alkotja.

Végül a harmadik klaszterbe került a nyíregyháziak másik csoportja. Közöttük valamivel több a nő, mint a férfi. A többség itt is alacsony iskolai végzettségű. Kevés a 40 év alatti. Négyötödük politikailag középen vagy a jobboldalon áll. Az ide tartozóktól távol áll a politika: négyötödük nem érdeklődik iránta, a többieket érdeklő is, nem is. Ebbe a klaszterbe az elemzésbe bevontak 30 százaléka került.

A klaszter-elemzés alátámasztotta, hogy az emberek között nem a nyelvi-vérségi, hanem a területi-formális tényezők megítélésében: elfogadásukban vagy elutasításukban vannak különbségek. Ahhoz ugyanis, hogy valaki magyarnak számítson, mindhárom klaszter tagjainak a 88-89 százaléka szükségesnek tartja a magyar anyanyelvet, és 85-88 százaléka a magyar származást. Azt viszont, hogy valaki Magyarországon éljen, az első klaszterbe tartozóknak a 82 százaléka nem tartja szükségesnek. A harmadikba tartozóknak már csak a 49 százaléka, a másodikba tartozóknak pedig csak a 37 százaléka gondolja ezt. Hogy magyar állampolgársággal rendelkezzen, ugyancsak az első klaszterbe tartozók utasítják el a leginkább: 70 százaléka nem tartja ezt szükségesnek ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, míg a másodikba és a harmadikba tartozók többsége - 71 és 68 százaléka - éppen ellenkezőleg: szükségesnek tartja.

A klaszter-elemzésből tehát kiderült, hogy éppen az emberek legnagyobb - és egyben a legiskolázottabb és legfiatalabb - csoportja a legnyitottabb a határokon túl élő magyarok irányában. Az a magyarságkonceptiójukban fogalmazódik meg a leghatározottabban és a legkövetkezetesebben: ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, a megváltoztathatatlan tényezőknél - az anyanyelven és a származáson - kívül a megváltoztatható tényezőket is figyelembe kell venni. Ez náluk annak a tudatos megfogalmazását jelenti, hogy ezeket - az állampolgárságot és a lakóhelyet - nem tekintik szükséges feltételeknek. Ugyanakkor ez a csoport képviselte a leghatározottabban az államnemzet koncepciójával rokonítható állampolgári nemzetfogalmat.

Összegzés

Vizsgálatunk eredményei szerint tehát a nemzet- és a magyarság-fogalmak két egymással összefüggő, de egymástól rendező elveiket tekintve mégis különböző modellekbe szervezik a Magyarországon élő magyarokat, németeket, szlovákokat, románokat, cigányokat és

zsidókat, valamint a szomszédos országokban és a Nyugaton élő magyarokat. A nemzet elsősorban (de nem kizárólagosan) jogi-állampolgársági fogalom, míg a magyarság elsősorban (de szintén nem kizárólagosan) kulturális-identitásbeli fogalom. Mindkét modell nyitott egymás irányában, azaz logikáik csak a központi kategóriák elkülönítésében: az egyik esetben a magyar állampolgárság és a Magyarországon élés, a másik esetben a nyelvi és származási közösség előtérbe állításában érvényesülnek tisztán. A központi kategóriákon túl azonban már gyengül a fogalmakat szervező logikák ereje. A modellek egymás irányában „kinyílnak”: logikáik feloldódnak egymásban. Abban vannak társadalmi és demográfiai különbségek, hogy a különböző csoportok mennyire vállalták az államnemzet-fogalom logikáját. Abban azonban nincs különbség, hogy úgy vélik: nem kell ahhoz Magyarországon élni és magyar állampolgárnak lenni, hogy valaki magyarnak számítsen. (Azok a kutatásunk keretein túlmutató jelenségek, amelyek arról tanúskodnak, hogy az emberek egy része esetenként valamiféle „rangsor” állít fel a többséghez és a kisebbségekhez tartozó magyar állampolgárok különböző csoportjai, illetve a Magyarországon és a határokon túl lakó magyarok között, feltehetően az államnemzet-koncepció elfogadásában tapasztalt különbségekkel függenek össze.) A két modell viszonyát az határozza meg, hogy az egyikbe úgy kerüljenek bele a határokon túl élő magyarok, hogy ugyanakkor a másiktól ne kerüljenek ki az itt élő kisebbségek.¹⁸

Jegyzetek

- 1 1973-ban az országos reprezentatív minta tagjainak a 73 százaléka mondta azt, hogy a magyar nemzetbe a Magyarországon élő nemzetiségieket is beleérti; ugyanakkor a szomszéd országokban élő magyarokra már csak 45 százalékuk, a nyugati országokban élő magyarokra pedig csak 24 százalékuk mondta ezt. „Ez azt mutatja, hogy a nemzeti hovatartozás szempontjából az emberek fontosabbnak tartják az államhatárokat, mint a nyelvet.” Lázár Guy: *A magyar lakosság politikai-történelmi tudata a közvéleménykutatások tükrében 1969-1980*, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983. Ugyanakkor jól mutatja a vélemények változását, hogy „1983 és 1987 között egyaránt nőtt azoknak az aránya, akik a szórványmagyarságot a nemzethez sorolták (24-ről 50 százalékra) és azoké, akik a szomszédos országokban élő magyarokkal tették ezt (46-ről 63 százalékra). Lázár Guy: *Magyarságtudat és nemzetiségek Világosság*, 1989/11.
- 2 Itt csak utalnánk arra a közismert tényre, hogy a háború utáni Magyarországon évtizedek óta megállapíthatatlan népszámlálási módszerekkel a nemzetiségek tényleges száma. Ebben a rossz történelmi tapasztalatok (a kollektív bűnösség elve, az etnikai alapon feltételezett politikai kollaborálás miatti diszkriminációk, a kitelepítések, a lakosságcsere és az ezektől való félelmek) következményeit éppúgy felfedezhetjük, mint az identitástudattal való ideológiai manipulációk hatását. Az 1980-as tanácsi minősítések szerint valamennyi kisebbség száma nagyobb, mint a népszámlálások szerint, és a nemzetiségi szövetségek jelenlegi becslései a tanácsi minősítések adatait is felülmúlják. Az önbesorolást vagy ennek nyilvános vállalását az anyaország presztízse és az állampolgárságot adó országgal való kapcsolatának minősége is befolyásolhatja.
- 3 Az állampolgári lojalitás és az etnikai hovatartozás összeegyeztethetőségének a megkérdőjelezését sejtjük abban, hogy az élő nyelvben a cigányokat gyakran „újmagyarnak” nevezik, ezt a szót azonban olyan gúnyos hangsúllyal mondják ki, amellyel nemcsak érvénytelenítik tartalmát, hanem érzékeltetve, hogy másoktól vett, és általuk el nem fogadott idézetről van szó ellenkező jelentésűvé, a „nem magyar” jelentés hordozójává alakítják. A kettős vagy hármas kötődésnek sokféle formája lehet. Ezek egyikének megkérdőjelezését illusztrálják a következő sorok: „Tisztában vagyok azzal (...), hogy Ön zsidó ember. Azt ugyan nem értem, hogy mit jelent a magyar zsidó, ahogy azt sem

- értem, hogy mit jelenthetne, ha valaki azt állítaná magáról, hogy ő magyar német vagy magyar vietnámi vagy német spanyol. Hacsak nem egy beszélő szótárról lenne szó! (...) Ha jól énem az Önterminológiáját, akkor én magyar magyar vagyok!” Zacsek Gyula: Nyílt levél Soros Györgynek, *Magyar Fórum*, 1992. szeptember 3.
- 4 Az adatfelvételt a Transzfer kft. Controll Irodája végezte. A nyíregyházi lakosokat 190, a kisvárosiakat 208, a községeket 201 fő képviselte a mintában.
 - 5 A Medián 1991. októberi közvéleménykutatása szerint “alig minden második választó maradt hűséges az 1990-ben választott pártjához; minden harmadik máshoz pártolt, minden ötödik pedig elbizonytalanodott. Az elvándorlás a két nagy pártot sújtotta a leginkább: 1991 októberében az MDF és az SZDSZ szavazóinak egyaránt alig több, mint harmada tartott ki, és majdnem fele másra szavazott volna. (Ezen belül a volt MDF-szavazók 26 és a volt SZDSZ-szavazók 31 százaléka a Fideszre.) Lázár Guy: A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében, *Magyarország politikai évkönyve*, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt. 1992. 590.
 - 6 A megyében 1992-ben kevesebben sorolták a szomszédos országokban élő magyarokat a nemzethez, mint 1987-ben az országos reprezentatív minta tagjai (I. jegyzetet).
 - 7 A korrelációs együtthatók tanúsága szerint a legszorosabb összefüggés a németek és a szlovákok együttes választása között van (0,94). Ezt követi a szomszédos országokban élő magyarok és a szórványmagyarok együttes előfordulása (0,89). Hasonlóan nagy a valószínűsége annak is, hogy aki a románokat választja, választja a szlovákokat és a németeket is (0,88 és 0,87). A zsidók és a többi hazai kisebbségek igenlése között ugyancsak szoros, de az előbbieknél gyengébb összefüggés van (a cigányokkal a legerősebb, 0,73, a szlovákokkal a leggyengébb, 0,64). Ugyanakkor annak, hogy valaki a hazai kisebbségeket és a külföldön élő magyarokat egyaránt a magyar nemzet részeinek tekintse, igen kicsi a valószínűsége (a korrelációs együtthatók minden esetben 0,06 alatt vannak).
 - 8 Az etnikai nemzetfogalom-faktorban a románok, a németek és szlovákok elutasítása 0,92 fölötti faktorsúllyal, a zsidóké 0,84 és a cigányoké 0,76 fölötti faktorsúllyal vesz részt. Az állampolgári nemzetfogalom-faktort a szomszédos országokban és a Nyugaton élő magyarok elutasítása 0,96 fölötti faktorsúllyal alkotja. (A faktorsúly azt fejezi ki, hogy a faktort alkotó változók milyen arányban vesznek részt a faktorban.)
 - 9 Az etnikai nemzetfogalom faktor-score átlaga a nyíregyháziak körében 0,479, a kisvárosiak körében - 0,192, a községi lakosok körében -0,295 volt. (A faktor-score vagy faktorérték a válaszolók adott csoportjában minden egyes válaszolóra jellemző. Azt mutatja meg, hogy a csoport tagjai milyen arányban fogadják el az egyes faktorokat.)
 - 10 A pártpreferenciák mögött meghúzódó politikai attitűdök instabilitását mutatja azonban, hogy két évvel a választások után az MDF egykori szavazótáborának a 64 százaléka már más pártra (többségük a Fidesz-re) szavazna. A Fidesz szavazótábor 24 százalékkal nőtt. (Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy azoknak a 96 százaléka, akik két évvel ezelőtt az MSZP-re szavaztak, most is erre a pártra szavazna. Ennek a pártnak a hívei és a párt jellege: politikai profilja, stílusa stb. között tehát feltehetően egyértelműbb viszony van, mint amelyet a többi pártok tudtak maguk körül teremteni.)
 - 11 A nyíregyháziaknak csak a 18, a kisvárosiaknak már a 43 és a községi lakosoknak az 54 százaléka tartja magát baloldalinak, míg a magukat jobboldalinak tartók aránya 19,10 és 14 százalék. (A három alminta társadalmi és demográfiai összetételében nincs számottevő különbség, csak annyi, hogy a nyíregyháziak között több a 40 év alatti, a kisvárosiak között valamivel többen vannak a középkorúak, a községekben lakók között pedig a 60 év feletti.)
 - 12 A két kérdéssorozatra adott válaszok közötti korreláció azonban gyengébb, mint az egyes kérdéssorozatokon belüli válaszok között. A leggyengébb a cigányokra vonatkozó két

válasz közötti összefüggés (a korrelációs együttható értéke 0,29), a legerősebb a zsidókra vonatkozó két válasz esetében (0,39). A második kérdéssorozaton belüli azaz a kérdezett kisebbségeket elsősorban magyaroknak vagy elsősorban nem magyaroknak tartók válaszai közötti - korreláció viszont néhány esetben még annál is magasabb, mint amilyen a magyar nemzethez való tartozásukkal kapcsolatos vélemények között volt. A nemzeti kisebbségekre (a németekre, a szlovákokra és a románokra) vonatkozó válaszok közötti korrelációs együtthatók értéke 0,97 és 0,98 között van. A nemzeti kisebbségek és a zsidók minősítése közöttiek is 0,88 és 0,8727 között vannak. A cigányokra és a zsidókra vonatkozó válaszok már kevésbé játnak együtt (0,59), a leggyengébb összefüggés pedig a nemzeti kisebbségekre és a cigányokra vonatkozó válaszok között van (0,59).

13 A két kérdésre adott válaszok közötti korrelációs együttható értéke 0,70 volt.

14 Az első faktorban a magyar állampolgárság 0,92-es, a Magyarországon élés pedig 0,9-es faktorsúllyal szerepelt. A második faktorban az anyanyelv 0,82-es, a magyar származás pedig 0,72-es faktorsúllyal vett részt.

15 A felsőfokú végzettségűek 0,467, a politika iránt érdeklődők 0,429, a baloldaliak 0,301 és a 40 év alattiak 0,271 faktor-score átlagai mutatják a területi-formális faktorhoz való kötődésüket.

16 A 60 évnél idősebbektől távol állnak a magyarnak számítás területi-formális szempontjai (-0,444-es faktorscore átlag). Azok, akik a hazai kisebbségeket nem tartják a magyar nemzet részének, szintén elutasítják, hogy az számít magyarnak, aki itt él, és magyar állampolgár. A területi-formális faktorhoz való negatív viszonyukat mutatja, hogy a németeket, a szlovákokat, a románokat a nemzethez sorolók körében a faktor-score átlaga -0,410, 0,402 és -0,440 volt, a cigányokat és a zsidókat ide sorolók körében pedig -0,295 és -0,470. Ugyanakkor az e kisebbségeket a nemzethez sorolók 86-90 százaléka fogadja el az anyanyelv és a származás kritériumait, és 82 százaléka az állampolgárság és a Magyarországon élés kritériumait.

17 A klaszterezés során a következő változókat vontuk be az elemzésbe: településtípus, nem, életkor, iskolai végzettség, politikai önbesorolás, politikai érdeklődés, valamint a területi-formális és a nyelvi-formális faktorokhoz tartozó négy változó.

18 Azok, akik területi-formális szempontok szerint tartanak valakit magyarnak, ugyanolyan arányban tartják a magyar nemzet részeinek a szomszéd országokban élő magyarokat (52 és 57 százalék), mint azok, akik nyelvi-vérségi szempontok szerint tartanak valakit annak (54 és 53 százalék). Ebből a szempontból nincs különbség a Nyugaton élő magyaroknak a magyar nemzethez való sorolásában sem.

ILDIKÓ SZABÓ - ISTVÁN MURÁNYI

NATION AND BEING HUNGARIAN

In their empirical study, the authors attempt to resolve the following questions: 1) to what extent do people consider Germans, Slovaks, Romanians, Gypsies and Jews living in Hungary to be part of the Hungarian nation and 2) to what extent do they apply various criteria (native language, Hungarian origin, Hungarian citizenship, living in Hungary) in determining whether or not one qualifies as a Hungarian? While three-fourths to four-fifths of those asked considered Hungarian citizens to be included in the Hungarian nation, only half considered Hungarians living in the neighboring countries or in the West to be part of the Hungarian nation. At the same time, they consider primarily those whose native language is Hungarian to be part of the Hungarian nation. The analysis reveals that while the „nation” as a primarily legal-civic concept and „being Hungarian” as a primarily cultural-identity concept are related, they

function according to different logical models. Thus, the contradiction that results from the difference between citizenship and minority group identity is dissolved.